

Н.О. Міненкова,
суддя Апеляційного суду
Харківської області,
здобувач кафедри
цивільного права № 1
Національного юридичного
університету імені
Ярослава Мудрого

Набувальна давність у правозастосовній практиці: окремі проблемні питання

Набувальна давність як інститут, що був сформований у правовій системі Стародавнього Риму і сьогодні відображено в цивільному законодавстві багатьох країн світу, на території України активно розвивався у дореволюційний період. У радянські часи, коли діяла презумпція державної власності на безхазяйне майно, цей інститут не визнавався ані цивільним законодавством, ані науковою доктриною. У національне законодавство норма про набувальну давність введена з 1 січня 2004 р. — з набранням чинності Цивільним кодексом України (далі — ЦК).

Труднощі у застосуванні ст. 344 ЦК про набувальну давність обумовлюють увагу наукової доктрини і практики до реалізації цієї законодавчої новели. Поверховий аналіз змісту вказаної статті не дає відповіді на питання, необхідні для однакового застосування судами зазначеної норми. Потребують наукового визначення такі поняття, як «володіння», «набувальна давність», «володіння майном як своїм», «відкритість володіння», «безперервність володіння», «сумлінність володіння», «титульність володіння», «добросовісність володіння». Це, на нашу думку, свідчить: відсутність у науковій доктрині визначення поняття «володіння» обумовлює його різне тлумачення під час вирішення справи судом, оскільки потребує чіткого розуміння, що саме підлягає захисту в разі визнання права власності за набувальною давністю.

Сьогодні базовими засадами для розбудови цього інституту слугують праці таких науковців минулого, як Ю. Барон, М. Боголепов, О. Бутковський, Є. Васьковський, Ю. Гамбаров, Д. Грім, С. Муромцев, К. Неволін, К. Победоносцев, Й. Покровський, В. Хвостов, Г. Шершеневич. Сучасні українські правознавці також порушують питання, пов'язані з розвитком інституту набувальної давності. Зазначимо, що більшість публікацій присвячені саме застосуванню положень ст. 344 ЦК у судовій практиці, бо саме суду надано право на підставі доказів вирішувати питання щодо визнання права власності на майно за набувальною давністю чи відмовити у такому праві. Слід також згадати праці Т. Вахонєвої, В. Кройтора, Д. Луспенника, В. Маковія, С. Сліпченка, С. Хопти, В. Цікала, О. Яворської та ін¹.

¹ Див., напр.: Вахонєва Т. Набувальна давність як правовий інститут цивільного права: історія та сучасність // Підприємство, господарство і право. — 2004. — № 6 — С. 36—39; Луспенник Д. Спори про набувальну давність: проблеми теорії і судової практики // Юридичний журнал. — 2006. — № 5. — С. 114—119; Маковій В. П. Набувальна давність у цивільному праві: Дис. ... канд. юрид. наук. — Х., 2007. — 214 с.; Сліпченко С. О., Кройтор В. А. Дія норм цивільного законодавства про набувальну давність у часі // Вісник Верховного Суду України. — 2009. — № 7. — С. 34—39; Хопта С. Ф., Луспенник Д. Д. Набувальна давність у контексті правозастосовної практики // Часопис цивільного і кримінального судочинства. — 2012. — № 5. — С. 82—92; Цікало В. І. Сфера застосування позовної давності // Становлення правової держави в Україні: проблеми та шляхи вдосконалення правового регулювання. / В. В. Жук та ін. — 2001. — С. 63—67; Яворська О. Проблеми виникнення права приватної власності за давністю володіння (набувальна давність) // Підприємство, господарство і право. — 2002. — № 1 — С. 33—36.

Summary

The article deals with some topical issues of practical application of the norm of Art. 344 of the Civil Code of Ukraine on acquisitive prescription. The author exemplifies with controversial judicial practice on application of this norm by the general courts and with the case-law of the European Court of Human Rights

Прикладні аспекти застосування набувальної давності неодноразово аналізувалися на підставі матеріалів судової практики, зокрема, окремо слід відмітити «Аналіз деяких питань застосування судами законодавства про право власності при розгляді цивільних справ»².

Необхідно проаналізувати юридичну природу набувальної давності, підстави та умови її виникнення, елементи давнісного володіння і механізм його захисту

Ураховуючи сучасні теоретичні та практичні напрацювання питання застосування набувальної давності потребують подальшого дослідження і наукового осмислення. Зокрема, необхідно проаналізувати юридичну природу набувальної давності, підстави та умови її виникнення, елементи давнісного володіння і механізм його захисту, запропонувати перспективи розвитку цивільного законодавства про набувальну давність. У цій статті окреслимо окремі проблемні питання, які виникають при застосуванні судами загальної юрисдикції ст. 344 ЦК.

Суди по-різному тлумачать пункти 4, 5 Прикінцевих та перехідних положень ЦК та необґрунтовано застосовують правила кн. 6 ЦК до спадкових правовідносин, які виникли до набрання чинності ЦК, та не враховують роз'яснення, які містяться в абз. 3 п. 1 постанови Пленуму Верховного Суду України від 30 травня 2008 р. № 7 «Про судову практику у справах про спадкування»

Судова практика свідчить про неоднакове застосування судами ст. 344 ЦК у справах про визнання права власності за набувальною давністю: в одних випадках суди відмовляли у задоволенні позовів, в інших — за аналогічних обставин у справі позови задовольняли.

До недавнього часу не було визначено питання щодо початкового моменту перебігу строку добросовісного володіння майном, аби суд визнав за особою право власності на це майно за набувальною давністю.

Слід звернути увагу на те, що відповідно до п. 8 Прикінцевих та перехідних положень ЦК правила ст. 344 цього Кодексу про набувальну давність поширюються також на випадки, коли володіння майном почалося за три роки до набрання чинності ЦК. Тобто набувальну давність можна застосовувати з 1 січня 2011 р. Проте щодо застосування цієї норми у судовій практиці не склалося єдиного, уніфікованого підходу.

Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ (далі — ВССУ) у листі від 16 травня 2013 р. № 24-753/0/4-13 «Про судову практику розгляду цивільних справ про спадкування» (далі — лист № 24-753/0/4-13), яким апеляційним судам було надіслано витяг з узагальнення судової практики розгляду цивільних справ про спадкування, зазначив, що суди по-різному тлумачать пункти 4, 5 Прикінцевих та перехідних положень ЦК та необґрунтовано застосовують правила кн. 6 ЦК до спадкових правовідносин, які виникли до набрання чинності ЦК, та не враховують роз'яснення, які містяться в абз. 3 п. 1 постанови Пленуму Верховного Суду України від 30 травня 2008 р. № 7 «Про судову практику у справах про спадкування».

ВССУ звернув увагу судів на те, що відповідно до п. 8 Прикінцевих та перехідних положень ЦК правила ст. 344 ЦК про набувальну давність поширюються також на випадки, коли володіння майном почалося за три роки до набрання чинності цим Кодексом. А тому зазначене положення в частині визначення строку потрібно тлумачити як «...не менше ніж за три роки» до набрання чинності ЦК.

Проте при розгляді відповідних справ окремі суди застосовують обмежувальне тлумачення зазначеного положення і відмовляють у задоволенні позовних вимог осіб, володіння яких почалося раніше ніж за три роки

Володіння нерухомим майном могло розпочатися раніше 1 січня 2001 р. та тривати до 1 січня 2011 р., а право вимоги про визнання права власності на нерухоме майно за набувальною давністю виникло лише з 1 січня 2011 р.

до набрання чинності ЦК, — до 1 січня 2001 р., і триває довше. Таким чином, до десятирічного строку набувальної давності на нерухоме майно включається трирічний строк, протягом якого особа чи її спадкоємці володіли майном до набрання чинності ЦК. Отже, володіння нерухомим майном могло розпочатися раніше 1 січня 2001 р. та тривати до 1 січня 2011 р., а право вимоги про визнання права власності на нерухоме майно за набувальною давністю виникло лише з 1 січня 2011 р.

На нашу думку, таке роз'яснення має суттєве практичне значення, оскільки, як свідчить судова практика за 2011—2013 рр., у строк во-

² Див.: Аналіз деяких питань застосування судами законодавства про право власності при розгляді цивільних справ // Вісник Верховного Суду України. — 2014. — № 3. — С. 16—31.

лодіння майном за набувальною давністю суди зараховували час володіння, який починався не раніше 1 січня 2001 р.

Так, у справі за позовом Особи 2 і Особи 3 до Харківської міської ради про визнання права власності за набувальною давністю на частину квартири позивачі послалися на те, що їм на праві спільної сумісної власності належить кожному $\frac{1}{3}$ частина квартири в м. Харкові. У 1994 р. помер їх рідний дядько. Спадщину після його смерті ніхто не прийняв. Вони більше десяти років добросовісно і відкрито володіли квартирою, у тому числі й $\frac{1}{3}$ її частиною, яка належала померлому. Ставилися до об'єкта володіння як до свого майна, сплачували за утримання будинку.

Відмовляючи в позові, суд першої інстанції виходив з того, що позивачі не надали доказів добросовісного заволодіння частиною квартири.

Суд апеляційної інстанції таке рішення скасував і ухвалив нове — про відмову в позові з інших підстав, зазначивши при цьому, що на час відкриття спадщини діяв Цивільний кодекс Української РСР 1963 р. (далі — ЦК УРСР) і позивачі не мали права на спадкування після смерті рідного дядька, а оскільки підлягає застосуванню ЦК УРСР, яким не передбачено вирішення судом питання про визнання права власності в порядку набувальної давності, позовні вимоги задоволенню не підлягають.

З мотивувальної частини рішення апеляційного суду вбачається, що позивачами доведені підстави набуття права власності за набувальною давністю, передбачені п. 1 ст. 344 ЦК, але в позові було відмовлено за мотивацією, зазначеною вище³.

З таким розумінням понять «добросовісність» і «відкритість володіння» при застосуванні ст. 344 ЦК погодитись не можна.

Володіння за загальним правилом є фактичним володарюванням особи над тілесною річчю, поєднане з волею особи мати річ для себе (*animus possident, tenendi*). Фактичне володарювання впливає з відносин особи до речі, із відносин близькості. Тобто володільць не просто уповноважений, але зобов'язаний ставитися до об'єкта володіння як власник, якщо він бажає зберегти беззаперечний статус володільця за давністю

З огляду на це правильним вбачається висновок, якого дійшли В. Кройтор і С. Сліпченко, про те, що суди, незважаючи на настання всіх

необхідних і достатніх умов для виникнення права власності за набувальною давністю, відмовляють у задоволенні вимог про визнання такого права, й тим самим вони переносять момент виникнення права власності на більш пізній період часу — як мінімум з 1 січня 2011 р. Очевидно, що правила, які б передбачали це, відсутні у ст. 344 ЦК.

Зазначимо, що право власності належить до таких суб'єктивних прав, які виникають за наявності певного юридичного факту чи їх сукупності. Тому, з огляду на зміст ст. 344 ЦК, обставинами, що мають значення для справи і які повинен довести саме позивач (ч. 1 ст. 60 Цивільного процесуального кодексу України), є такі: законний об'єкт володіння, добросовісність володіння, відкритість володіння, давність володіння та його безперервність (тобто строк володіння).

Розкриємо ці поняття детально.

Видатний цивіліст Ю. Барон у фундаментальній праці «Система римського цивільного права» в § 112 «Поняття та юридичне значення володіння» книги другої «Право володіння» зазначає, що володіння за загальним правилом є фактичним володарюванням особи над тілесною річчю, поєднане з волею особи мати річ для себе (*animus possident, tenendi*). Фактичне володарювання впливає з відносин особи до речі, із відносин близькості⁴. Тобто володільць не просто уповноважений, але зобов'язаний ставитися до об'єкта володіння як власник, якщо він бажає зберегти беззаперечний статус володільця за давністю, що дозволяє йому після спливу встановленого законом строку набувальної давності фактично перетворитися у власника⁵.

Згідно з ч. 3 ст. 397 ЦК фактичне володіння майном вважається правомірним, якщо інше не впливає із закону або не встановлено рішенням суду. Йдеться про безтитільне володіння, яке не має правової підстави. Тобто за цією нормою правомірність володіння презюмується.

Статтею 344 ЦК передбачено, що особа, яка добросовісно заволоділа чужим майном і продовжує відкрито, безперервно володіти нерухомим майном протягом десяти років або рухомим майном — протягом п'яти років, набуває право власності на це майно. Володіння

³ Див.: Рішення Московського районного суду м. Харкова від 11 жовтня 2012 р. у справі № 2027/8677/12 // <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/26715821>; Рішення Апеляційного суду Харківської області від 19 листопада 2012 р. у справі № 2027/8677/12 // <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/28612717>

⁴ Див.: Барон Ю. Система римського громадянського права: В 6 кн. — СПб., 2005. — 1102 с. — С. 311.

⁵ Див.: Покровский И. А. История Римского права. — Мн., 2002. — 528 с.

такої особи цим майном також є фактичним володінням, правомірність якого припускається.

Відкритість володіння майном розуміється як така, що є очевидною для всіх третіх осіб, які повинні мати можливість спостерігати за ним, але це не означає, що володілець зобов'язаний інформувати інших про своє володіння річчю.

Підставами для відмови у позовах про визнання права власності в порядку набувальної давності є недоведеність добросовісності володіння майном

Для володіння в юридичному розумінні необхідна воля володіти річчю самостійно, не визнаючи над собою влади іншої особи, воля, спрямована на річ як на свою. Така воля може бути або у справжнього власника, або в особі, яка, помиляючись, вважає себе власником, хоча насправді такою не є (такою особою може бути добросовісний володілець). І, навпаки, такої волі володіти немає, наприклад, в орендаря. Він володіє річчю, володіє в своїх інтересах, однак самим фактом сплати орендної плати він визнає над собою юридичне панування власника. Тому орендар згідно з положеннями римського права вважався держателем. Отже, володіння можна визначити як фактичне панування над річчю, поєднане з наміром ставитися до неї як до своєї, тобто володіти незалежно від волі іншої особи, самостійно.

Аналіз судової практики свідчить про те, що підставами для відмови у позовах про визнання права власності в порядку набувальної давності є *недоведеність добросовісності володіння майном*. При цьому суди виходили з зазначеного у ст. 388 ЦК трактування добросовісності і не наводили інших аргументів.

Разом з тим добросовісність є однією із засад цивільного законодавства як справедливості та розумності (ст. 3 ЦК). Ці поняття є не лише правовими, а й філософськими та етичними категоріями. Зазначимо, що єдиного їх визначення розробити практично неможливо, однак розробка положень, на які б орієнтувалися суди при вирішенні відповідних справ, має стати одним з напрямів розвитку науки цивільного права.

Як зазначалося вище, законодавець не вказав, що саме слід розуміти під терміном «добросовісність володіння за набувальною давністю». Оскільки ЦК значною мірою є відображенням рецепції римського приватного права (з урахуванням особливостей), умова про добросовіс-

ність у римському приватному праві розуміється як умова про добру совість.

Чи вимагається для визнання володільця добросовісним, щоб він протягом усього строку давності володіння не знав і не повинен був знати про відсутність у нього права власності? Вважаємо, що ні, інакше дія інституту набувальної давності втратить своє значення. Крім того, на нашу думку, особу слід вважати добросовісною в тому випадку, коли вона діє без умислу заподіяти шкоду іншій особі.

Ознаки добросовісної поведінки особи, яка заволоділа чужим майном, визначено у статтях 12, 388 ЦК. Так, ч. 5 ст. 12 ЦК встановлює презумпцію добросовісної поведінки особи. Відповідно до ст. 388 ЦК володіння вважається добросовісним, коли особа на момент заволодіння не знала і не могла знати про те, що володіння нею майном є незаконним.

Незаконний володілець протягом усього володіння майном повинен бути впевнений, що на це майно не претендують інші особи і він отримав його з підстав, достатніх для того, щоб мати право власності на нього. Для визнання володільця добросовісним вважаємо достатнім, щоб він не набув майно злочинним шляхом чи способом, який завідомо суперечить основам правопорядку та моралі

Погодимося з думкою науковців про те, що «добросовісне володіння засноване на щирому, хоча й помилковому уявленні володільця про право володіння. Володіння недобросовісне як протилежність добросовісному — це володіння свідомо незаконне, таке, що порушує чие-небудь право»⁶.

Разом з тим незаконний володілець протягом усього володіння майном повинен бути впевнений, що на це майно не претендують інші особи і він отримав його з підстав, достатніх для того, щоб мати право власності на нього. Для визнання володільця добросовісним вважаємо достатнім, щоб він не набув майно злочинним шляхом чи способом, який завідомо суперечить основам правопорядку та моралі⁷.

Наприклад, у справі за позовом Особи 3 до територіальної громади в особі Московської районної ради м. Харкова про визнання права власності за набувальною давністю на частину будинку, яка належала двоюрідному брату позивачки, суд апеляційної інстанції відмовив у позові про визнання права власності за набувальною

⁶Маковій В.П. Зазнач. праця. — С. 86.

⁷Див.: Луспенник Д. Зазнач. праця. — С. 115.

давністю. Судом встановлено, що позивачці на праві власності належало $\frac{49}{100}$ частин спірного будинку, а інша частина будинку належала померлому братові. Позивачка зазначила в позові, що усім будинком користується відкрито і добросовісно майже 25 років, доглядала за ним, поховала брата.

Скасовуючи рішення суду першої інстанції та ухвалюючи нове — про відмову в позові, колегія суддів судової палати з цивільних справ апеляційного суду виходила з того, що ст. 344 ЦК не передбачено набуття спадкових прав та їх оформлення шляхом визнання права власності за давністю володіння. При цьому колегія суддів зазначила, що позивач неправильно обрав спосіб захисту спадкових прав на спадщину, яка відкрилася після смерті двоюрідного брата, але не була ніким із спадкоємців прийнята до набрання чинності ЦК — до 1 січня 2004 р.⁸.

Із набранням чинності ЦК у січні 2004 р. у загальних судах України перебувала велика кількість справ щодо спадщини, яка відкрилася, але не була прийнята ніким із спадкоємців до набрання чинності цим Кодексом

ВССУ в листі № 24-753/0/4-13 зазначив, що п. 5 ч. 1 ст. 555 ЦК УРСР було встановлено, що спадкове майно за правом спадкоємства переходить до держави, якщо жоден із спадкоємців не прийняв спадщину. Цим Кодексом не обмежувався строк для отримання свідоцтва про право на спадщину за законом або заповітом, у тому числі й для держави. Тому, якщо упродовж встановленого шестимісячного строку ніхто зі спадкоємців за законом або за заповітом не прийняв спадщину, вважається, що спадщина переходить до держави.

Це дає змогу стверджувати, що норми п. 5 Прикінцевих та перехідних положень ЦК, згідно з якими правила кн. 6 ЦК застосовуються також до спадщини, яка відкрилася, але не була прийнята ніким із спадкоємців до набрання чинності цим Кодексом, слід розуміти так: правила кн. 6 ЦК може бути застосовано лише до спадщини, яка відкрилася після 1 липня 2003 р. і не була прийнята ніким зі спадкоємців, право на спадкування яких виникло відповідно до норм статей 529—531 ЦК УРСР.

При вирішенні спорів про спадщину, яка відкрилась і була прийнята до 1 січня 2004 р., судам слід застосовувати не норми ЦК, а норми законодавства, чинного на час відкриття спадщини, а саме ЦК УРСР.

Проблемою виявилось те, що з набранням чинності ЦК у січні 2004 р. у загальних судах України перебувала велика кількість справ щодо спадщини, яка відкрилася, але не була прийнята ніким із спадкоємців до набрання чинності цим Кодексом. Деякі суди задовольняли позовні вимоги спадкоємців за законом третьої, четвертої та п'ятої черг щодо спадщини, яка відкрилася до набрання чинності ЦК. І тим самим визнавали за ними право власності на спадщину, яка залишалася відкритою, і в багатьох випадках територіальні громади селищних, сільських та міських рад проти позовів не заперечували.

Відповідно до ч. 1 ст. 6 Федерального закону Російської Федерації (далі — РФ) від 26 листопада 2001 р. № 143-ФЗ «Про введення в дію частини третьої Цивільного кодексу Російської Федерації» коло спадкоємців за законом щодо спадщини, яка відкрилась до введення в дію зазначеної норми, визначається згідно з правилами ч. 3 Кодексу, якщо строк прийняття спадщини не закінчився на день введення в дію ч. 3 Кодексу або якщо цей строк сплив, але на день введення в дію ч. 3 Кодексу спадщина не була прийнята ніким із спадкоємців, зазначених у статтях 532 та 548 Цивільного кодексу Російської РФСР (далі — ЦК РФСР), свідоцтво про право на спадщину не було видано РФ, суб'єкту РФ або муніципальному утворенню або спадкове майно не перейшло у їх власність на

Правила абз. 2 п. 5 Прикінцевих та перехідних положень ЦК слід застосовувати, якщо спадщина відкрилась після 1 липня 2003 р., проте не була прийнята ніким зі спадкоємців, що мають право на спадкування відповідно до норм ЦК УРСР. Таким чином, сплив однорічного строку, встановленого ч. 2 ст. 1277 ЦК та абз. 2 п. 5 Прикінцевих та перехідних положень ЦК, може підлягати обчисленню, починаючи не раніше 1 липня 2003 р.

інших встановлених законом підставах. У цьому разі особи, які не могли бути спадкоємцями за законом відповідно до правил ЦК РФСР, але є такими за правилами ч. 3 Кодексу (статті 1142—1148), можуть прийняти спадщину упродовж шести місяців з дня введення в дію ч. 3 Кодексу, тобто до 1 вересня 2002 р.

ВССУ в листі № 24-753/0/4-13 зазначив, що з метою єдності правозастосовної практики

⁸ Див.: Рішення Московського районного суду м. Харкова від 16 червня 2011 р. у справі № 2-929 // <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/17041489>; Рішення Апеляційного суду Харківської області від 18 жовтня 2012 р. у справі № 2-929 // <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/26929979>

і уникнення колізій щодо спадкування державою (ст. 555 ЦК УРСР) та переходу спадщини, визнаної судом відумерлою, у власність територіальної громади (ст. 1277 ЦК), правила абз. 2 п. 5 Прикінцевих та перехідних положень ЦК слід застосовувати, якщо спадщина відкрилась після 1 липня 2003 р., проте не була прийнята ніким із спадкоємців, що мають право на спадкування відповідно до норм ЦК УРСР. Таким чином, вплив однорічного строку, встановленого ч. 2 ст. 1277 ЦК та абз. 2 п. 5 Прикінцевих та перехідних положень ЦК, може підлягати обчисленню, починаючи не раніше 1 липня 2003 р. Позови органів прокуратури в інтересах держави про передачу спадкового майна у власність держави щодо спадщини, яка відкрилась у період після 1 січня 2003 р. до 1 липня 2003 р., підлягають задоволенню відповідно до встановлених судом обставин справи.

Невизначеним є правовий статус майна, залишеного після смерті осіб, які не мали спадкоємців, що входили до кола спадкоємців за нормами ЦК УРСР (йдеться про майно, спадщина щодо якого відкрилась до 1 січня 2003 р.).

Виходячи з принципу рівності перед законом усіх суб'єктів прав власності, закріпленого в ч. 4 ст. 13 Конституції України, держава в особі органів влади повинна була відповідно до ст. 549 ЦК УРСР здійснити дії, які б свідчили про прийняття спадщини.

Порядок переходу спадщини до держави до набрання чинності ЦК у січні 2004 р. регулювався іншими законодавчими актами. Так, відповідно до ст. 10 Закону від 4 грудня 1990 р. № 509-ХІІ «Про державну податкову службу в Україні»⁹ державні податкові інспекції виконували такі функції, як проведення роботи, пов'язаної з виявленням, обліком, оцінкою та реалізацією у встановленому законом порядку безхазяйного майна, майна, що перейшло за правом успадкування до держави.

Тобто держава в особі органів податкової державної служби повинна була виявляти таке майно та брати його на облік, проводити дії щодо переходу його у власність держави. І саме такі дії свідчили б про прийняття спадщини державою.

Проаналізуємо такий приклад.

У січні 2012 р. до суду звернулася С. із позовом до Харківської міської ради та просила визнати за нею право власності на ½ частину квартири за набувальною давністю. На обґрунтування

позовних вимог вона послалася на те, що їй на праві власності належить ½ частина квартири, інша ½ частина належала її тітці, яка померла у 1994 р. Після смерті тітки С. користувалася всією квартирою, зокрема, сплачувала комунальні платежі, зробила в ній ремонт.

Представник Харківської міської ради проти позову заперечив, пославшись на те, що спадкоємців після смерті тітки у позивачки немає, а тому виконавчий комітет Харківської міської ради має намір звернутися з вимогами про визнання цієї спадщини відумерлою, а позивачка не довела, що заволоділа майном добросовісно.

Рішенням Московського районного суду м. Харкова позовні вимоги задоволено частково. Суд визнав, що частки С. та померлої Т. в праві спільної сумісної власності становлять по ½ кожна, припинивши право спільної сумісної власності, хоча таких вимог позивачка не заявляла. У задоволенні позовних вимог про визнання права власності за набувальною давністю суд відмовив, пославшись на те, що позивачка не довела, що заволоділа майном добросовісно.

Скасовуючи рішення суду першої інстанції та ухвалюючи нове — про задоволення позовних вимог, апеляційний суд виходив з того, що позивачка більше 16 років добросовісно, безперервно і відкрито володіла майном померлої. Крім того, суд апеляційної інстанції в рішенні зазначив, що суд першої інстанції вийшов за межі позовних вимог і безпідставно визначив частку позивачки.

Колегія суддів судової палати у цивільних справах ВССУ ухвалою від 7 листопада 2012 р. рішення апеляційного суду скасувала, залишивши в силі рішення суду першої інстанції¹⁰.

Пасивна поведінка власника щодо свого майна, яке перебуває в іншій особі, відсутність претензій чи вимог до володільця про повернення майна, той факт, що власник тривалий час обходився без нього, не виявляв зацікавленості до нього — все це має розумітися як втрата інтересу та відмова від права власності

На нашу думку, таке володіння є добросовісним, інакше кажучи, обставини, у зв'язку з якими виникло володіння чужою річчю, не давали найменшого сумніву щодо правомірності набуття майна.

¹⁰ Див.: Рішення Московського районного суду м. Харкова від 30 травня 2012 р. у справі № 2-2027/1481/12 // Поточний архів Московського районного суду м. Харкова; Рішення Апеляційного суду Харківської області від 5 липня 2012 р. у справі № 2-2027/1481/12 // Поточний архів Апеляційного суду Харківської області; Ухвала ВССУ від 7 листопада 2012 р., справа № 6-39688св12 // Поточний архів ВССУ.

Прийнята норма про набувальну давність фактично повинна усунути невизначеність, що виникає, з одного боку, коли володілець речі, у якого неможливо її витребувати, не має права на неї, за наявності підстав для встановлення такого права, не може повністю розпоряджатися нею, ввести її в цивільний обіг, а з другого боку, коли власник вже не може в судовому порядку захистити своє право, наприклад, з огляду на сплив позовної давності.

Наведені приклади дають підстави для висновку про те, що не можна набувальну давність розглядати як таку, що обмежує право власності. Пасивна поведінка власника щодо свого майна, яке перебуває в іншій особі, відсутність претензій чи вимог до володільца про повернення майна, той факт, що власник тривалий час обходився без нього, не виявляв зацікавленості до нього — усе це має розумітися як втрата інтересу та відмова від права власності.

Частина 2 ст. 344 ЦК слід розуміти так, що право доводити обставини добросовісного володіння після смерті спадкодавця може його правонаступник (спадкоємець) і необов'язково, аби останній проживав разом з померлим і разом з ним володів річчю. Достатньо того, що він є спадкоємцем і у встановлений законом строк прийняв спадщину

За наявності неоднакового застосування ч. 1 ст. 344 ЦК недостатньо дослідженим є питання застосування ч. 2 ст. 344 цього Кодексу, якою передбачено, що особа, яка заявляє про давність володіння, може приєднати до часу свого володіння увесь час, протягом якого цим майном володіла особа, чийм спадкоємцем (правонаступником) вона є.

Як зазначає Ю. Барон, спадкоємцю зараховується час володіння спадкодавця і у тому разі, якби він заволодів річчю не одразу після смерті останнього.

Спадкоємцю зараховується навіть час «лежання» спадщини та наступний за цим час до заволодіння річчю і тому спадкоємець може набути за давністю річ до набуття володіння нею. Це слід розуміти так: якщо цим майном добросовісно і безперервно володів спадкодавець, то після його смерті спадкоємець може приєднати до часу, яким володів річчю спадкодавець, свій час володіння, а і з настанням визначеного ст. 344 ЦК строку вже спадкоємець може порушувати питання про визнання за ним права власності за давністю володіння. Далі, відповідно до положень римського права, до спадкоємця переходили усі права та

обов'язки померлого. Тому важлива була соціальна відповідність спадкодавця, а не спадкоємця.

З огляду на це можна дійти таких висновків:

– власна добросовісність не надає користі спадкоємцю; при всій своїй добрій волі він не може розпочати давносного володіння річчю, якщо спадкодавець володів нею недобросовісно (*succedit in vitium defuncti*);

– власна недобросовісність не шкодить спадкоємцю; незважаючи на свою недобросовісність він може продовжувати давнісне володіння, яке розпочав спадкодавець (це правило було усунуто канонічним правом, яке вимагало від набувача за давністю постійної добросовісності)¹¹.

Для застосування норми ч. 2 ст. 344 ЦК необхідно насамперед визнати добросовісне володіння спадкодавця, яке він здійснював за життя.

На нашу думку, зазначену норму слід розуміти так, що право доводити обставини добросовісного володіння після смерті спадкодавця може його правонаступник (спадкоємець) і необов'язково, аби останній проживав разом з померлим і разом з ним володів річчю. Достатньо того, що він є спадкоємцем і у встановлений законом строк прийняв спадщину.

Інститут набувальної давності вважається однією з найпрогресивніших новел ЦК. Основне завдання такого нововведення — встановити повну рівноправність усіх форм власності й надати можливість особам, які доведуть в суді давність та добросовісність володіння майном, оформити на нього право власності.

Спостерігається негативна, на нашу думку, тенденція повернення судової практики до часів дії ЦК УРСР щодо пріоритетів державної власності

Однак спостерігається негативна, на нашу думку, тенденція повернення судової практики до часів дії ЦК УРСР щодо пріоритетів державної власності.

Звернемося до досвіду європейської судової практики. Зокрема, Європейський суд з прав людини (далі — ЄСПЛ) у рішенні від 8 квітня 1976 р. у справі «Габріель Дефренн проти Бельгійської авіакомпанії «Сабена» вказав на необхідність враховувати практичні наслідки будь-якого судового рішення.

Наслідки, спричинені судовими рішеннями про повернення спадкового майна у власність держави з огляду на те, що громадяни тривалий

¹¹ Див. Барон Ю. Значч. праця. — С. 387.

час користувалися цим майном, утримували, ремонтували, ставилися до нього як до свого, не можна передбачити.

Тлумачення ст. 344 ЦК у судових рішеннях на користь держави всупереч інтересам громадян не сприяє авторитету судової влади і суперечить загальним засадам Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та певним протоколам до неї

Є підстави для висновку про те, що тлумачення ст. 344 ЦК у судових рішеннях на користь держави всупереч інтересам громадян не сприяє авторитету судової влади і суперечить загальним засадам Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та певним протоколам до неї (далі — Конвенція), яка була ратифікована Верховною Радою України 17 липня 1997 р., а 11 вересня 1997 р. її норми набули чинності для України.

Положеннями ст. 1 Першого протоколу до Конвенції визнано право на звернення фізичних та юридичних осіб до ЄСПЛ за захистом своїх порушених прав та охоронюваних Конвенцією свобод, пов'язаних з реалізацією права власності. Зокрема, кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном. Ніхто не може бути позбавлений своєї власності, інакше як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом або загальними принципами міжнародного права. Акцентуємо увагу на тому, що при цьому зазначеною статтею захищено не лише майно у його вузькому розумінні, а й широкий спектр правовідносин власності. Термін «власність», як це передбачено ст. 1 документа, може означати або існуючу власність, або претензії, щодо яких заявник може довести, що він має законні підстави вимагати їх задоволення.

У даному випадку законодавча норма про набувальну давність, яка діє в Україні, надає громадянину право на законних підставах претендувати на відповідну власність.

Згідно з прецедентною практикою ЄСПЛ поняття «майно» розуміється і як фактичне майно, і як майнові цінності, в тому числі боргові вимоги. Питання про майно виникає тоді, коли особа може претендувати на відповідну власність, тобто мати на неї право.

У п. 124 рішення від 30 листопада 2004 р. у справі «Онер'ільдиз проти Туреччини» ЄСПЛ

наголосив, що поняття «майно» у ст. 1 Першого протоколу до Конвенції має автономне значення, яке охоплює не лише право власності на

матеріальні речі, і воно не залежить від формальної класифікації в національному законодавстві: питання, яке при цьому потребує вирішення, полягає в з'ясуванні наявності підстав вважати, що обставини даної справи, урахо-

вані в цілому, надають заявникові титул щодо матеріально-правового інтересу. Поняття «майно» охоплює не лише існуюче майно, але також може стосуватися засобів праводомання, включаючи право вимоги, відповідно до якого заявник може стверджувати, що він має принаймні законне сподівання щодо ефективного здійснення права власності.

Крім того, ст. 6 Конвенції гарантується право кожного на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру.

Прецедентне право ЄСПЛ щодо застосування ст. 1 Першого протоколу до Конвенції ще розвивається і в майбутньому, з огляду на збільшення кількості розглянутих справ у національних судах, зростатиме й кількість звернень до ЄСПЛ. З огляду на це необхідно імплементувати принципи здійснення правосуддя в рамках європейської системи права і не допустити створення негативної прецедентної бази щодо стану дотримання положень Конвенції в нашій державі. Саме тому національним судам необхідно приділяти особливу увагу об'єктивному та справедливому розгляду справ, пов'язаних із застосуванням такої норми, як набувальна давність.

Проведене дослідження окремих проблемних питань правозастосовної практики при розгляді справ про визнання права власності за набувальною давністю дає підстави для висновку про необхідність наукової розробки і законодавчого визначення деяких складових інституту набувальної давності й перспектив його розвитку в Україні. Насамперед це стосується чіткого визначення термінів і вдосконалення цивільного законодавства та правозастосовної практики.